

Віктор Войналович, Наталія Кочан

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ РЕЛІГІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

V. Vojnalovych, N. Kochan, Regional manifestations of institutionalized religions in Ukraine. The article deals with the dynamic process of regional religious manifestations in contemporary Ukraine. It focuses on regional transformations of institutionalized religions and their dependence on social and political development, active involvement in public politics in the context of challenges of globalisation.

У статті аналізується динаміка процесів регіоналізації релігійного простору сучасної України. Визначається регіональна специфіка етноконфесійних трансформацій, особливості впливу на них суспільно-політичних чинників, інтенсивної участі у публічній політиці на тлі викликів глобалізації.

Активізація етнодержавотворчих процесів наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. в Україні, зумовлена кризою радянського тоталітарного режиму, супроводжувалася хвилею національного і релігійного пробудження, значним зростанням рівня етнічної свідомості, якісним оновленням етнополітичного, національно-культурного та релігійно-церковного життя.

Релігійне відродження, що на перших порах виступало «своєрідною формою компенсації за попередню тривалу русифікацію, денационалізацію, національну уніфікацію та примусову атеїзацію»¹, визначається дослідниками не лише як процес відновлення релігійної традиції у її кращих проявах, але й одночасно як її розвиток, збагачення новими якісними ознаками². Воно характеризується зовнішніми виявами, що засвідчують кількісне зростання церковної мережі і розбудову релігійних структур, та внутрішніми ознаками: поглиблення рівня релігійності населення, збільшенням питомої ваги віруючих у загальній масі населення тощо.

Важливе значення для з'ясування специфіки сучасної релігійної ситуації в Україні, аналізу стану державно-конфесійних і міжконфесійних відносин, вивчення динаміки розвитку певної деномінації чи визначення лінії трансформаційних зламів у конфесійній площині має врахування не лише універсальних, загальноукраїнських тенденцій, а й специфічних регіональних особливостей етноконфесійних процесів. Важливо мати на увазі, що

зумовлені вони не лише суто історичними факторами (процесом формування українських земель, характером розселення традиційних для українського соціуму етносів, демографічних, міграційних та еміграційних тенденцій тощо), але й значним впливом на них суспільно-політичних подій в Україні за роки незалежності, глобалізації релігії та її інтенсивного повернення у публічну політику у багатьох країнах світу.

Одним з найбільш складних і суперечливих історичних процесів є релігійна регіоналізація Європи. Поділ Європи на два релігійні макрорегіони має безпосередній і істотний вплив на релігійну ситуацію в Україні, проходячи через її територію. Фактично вся західна частина України належить до перехідної смуги між Центрально-європейським та Східно-європейським релігійними макрорегіонами. Релігійні «кордони» між Заходом та Сходом визначає і автор теорії «зіткнення цивілізацій» С.Гантінгтон, де Україні судилося стати своєрідним буфером між католицько-протестантською Центральною Європою та православно-атеїстичним Сходом. Народи, які живуть на північ і захід від цього «кордону», об'єднує спільний історичний досвід — Реформація, Просвітництво, Контрреформація, Французька революція. Вони мають значно вищий рівень економічного розвитку, сповідують католицизм чи протестантизм. Народи ж на схід і південь від нього, православні чи мусульмани за віровизнанням, зазнали меншого впливу європейських процесів секуляризації в її західному сенсі, не відчували переваг свободи і влади закону, у тому числі і в релігійній сфері, що є необхідними атрибутами демократичних суспільств.

Своє бачення сучасного поділу Європи висловив на сторінках «Християнського мира» (1998. — Ч. 9) консультант Всесвітньої ради церков з питань Східної Європи Мирослав Матренчик. Якщо до падіння Берлінського муру в 1989 р. Європа була розділена за ідеологічним принципом, то тепер — за конфесійним. На його думку, сьогодні між Заходом та Сходом вибудовується нова стіна, яка проходить по східних кордонах Польщі та Угорщини. По один її бік опинилися традиційно православні (східно-християнського обряду) держави, а по другий — католицькі і протестантські.

При цьому зауважимо, що релігія в епоху глобалізації дедалі меншою мірою прив'язана до тої чи іншої території. Можна з впевненістю констатувати, що її динаміка розгортається над традиційними конфесійними, політичними, культурними і цивілізаційними кордонами. У цьому контексті можна сперечатися з зарубіжними

вченими та аналітиками в деталях їх теорій, але відмінності, на які вони звертають увагу, реально існують і суто теоретичними можуть видаватися лише на перший погляд. До того ж геополітична ситуація України визначається не лише її географічним положенням у Східній Європі, між Сходом і Заходом, територією якої проходить межа між католицько-протестантським і переважно православним світом. На ній позначається також перебування України на порубіжні мусульманської і християнської цивілізацій.

Таким чином, глобальна релігійна регіоналізація певною мірою пояснює і реально існуючу релігійну регіоналізацію України, в межах якої чітко виділяються чотири макрорегіони — **Західний** (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області); **Центральний** (м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області); **Східний** (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області); **Південний** (АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, м. Севастополь). Такий поділ у спеціальних дослідженнях з регіоналістики деталізується переходом з регіонального рівня на локальний або ж з рівня адміністративно-територіального поділу країни на рівень історичних земель (Буковина, Волинь, Галичина, Крим, Поділля тощо). Для вивчення регіональної специфіки етнорелігійних процесів та їх основних тенденцій у загальнонаціональному масштабі запропонований поділ є цілком обґрунтованим. Межа між першими двома макрорегіонами проходить приблизно вздовж колишнього кордону СРСР 1922–1939 рр., що загалом відповідає значному перепадові в рівнях та активності релігійних процесів. Є підстави стверджувати також про існування у кордонах означених макрорегіонів ряду регіонів та субрегіонів, які мають специфічні особливості та відмінності щодо основних зовнішніх і внутрішніх ознак релігійного життя.

Одним з доказів релігійного відродження за роки незалежності України є розбудова розгалуженої релігійної мережі та істотне урізноманітнення конфесійної карти. Так, за 1988–2008 рр. загальна кількість релігійних організацій в Україні збільшилася з 6 500 до 34 465, тобто більше, ніж у 5 разів. За станом на 1 січня 2009 р. конфесійна карта країни представлена 55 віросповідними напрямками, в межах яких діє 34 465 релігійних організацій, у тому числі 33 083 релігійні громади, 85 центрів та 255 управлінь, 432 монастирі, 340 місій, 74 братства, 196 духовних навчальних

закладів, а також 12 633 релігійних шкіл. Справами церкви в Україні опікуються 29 892 священнослужителі. Постійно зростає кількість церковних друкованих засобів масової інформації, яка становить на сьогодні 377 одиниць. Для богослужінь релігійні організації використовують 22 437 культових та пристосованих під молитовні споруд³.

Дослідження темпів зростання кількості церковно-релігійних інституцій за останні роки свідчить про те, що розширення релігійної мережі набуло усталеного характеру та оптимальних параметрів. Якщо у перші роки лібералізації радянської політики щодо релігії і церкви (1988–1990 рр.) кількість релігійних громад зросла в Україні на 41,7%, то впродовж наступного десятиліття (1990–2000 рр.) темпи зростання скоротилися до 5–8% на рік, у 2000–2005 рр., відповідно, — до 4,1–4,7%. Останні роки фіксують досягнення рівня задоволення потреб віруючих країни у низових релігійних структурах, динаміка зростання яких пішла на спад: за підсумками 2005 р., порівняно з попереднім роком, кількість релігійних організацій зросла на 1 363 одиниці (+4,4%), а релігійних громад — на 1 354 одиниці (+4,6%), 2006 р., відповідно, — на 838 (+2,6%) та 804 (+2,6%), 2007 р. — на 778 (+2,4%) та 748 (+2,4%), 2008 р. — на 612 (+1,8%) та 590 (+1,8%)⁴.

У конфесійному вимірі початково динамічніше розвивалися структури православного і греко-католицького віросповідань, однак упродовж останнього десятиліття вищими темпами зростає мережа протестантських організацій і нових релігійних рухів. Загалом на початок 2009 р. 50,9% всіх релігійних організацій України є православними (17 534), 30,0% належать до протестантських церков і союзів (понад 10 тис.), 10,8% (3 732) — до Української греко-католицької церкви, 3,1% (1 070) — до Римо-католицької церкви, 3,3% (1 150) та 0,8% (298), відповідно, — до ісламу та іудаїзму.

Найбільш суттєві зміни серед трьох православних юрисдикцій сталися в мережі релігійних організацій УПЦ в юрисдикції Московської патріархії, кількість яких з початку 1992 р. зросла на 6 357 (+116,2%) і становить на січень 2009 р. 11 826 організацій, або 67,5% православних утворень України. Інституції УПЦ охоплюють всю територію країни і за чисельністю є домінуючими у 23 із 27 регіонів. Найбільшу кількість парафій Церква має у Хмельницькій, Вінницькій, Київській, Рівненській, Закарпатській, Донецькій областях, а найменшу — в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській.

Остаточко позбулася характеристик суто регіональної релігійної інституції УПЦ-КП. Після 1994 р. УПЦ-КП втратила беззаперечну підтримку влади, у зв'язку з чим їй пророкували кардинальну втрату позицій. Однак і на сьогодні вона лишається серйозним чинником українського конфесійного простору. На початок 2009 р. УПЦ-КП налічує 4 256 організацій, збільшивши їх кількість порівняно з початком 1995 р., на 2 444 (+134,8%) утворень. Найбільше релігійних організацій Церкви діє у Львівській, Київській, Волинській, Рівненській областях, найменше — у Харківській, Луганській, Закарпатській областях та АР Крим.

Інституційна мережа УАПЦ складається з патріархії, 12 єпархіальних управлінь, 7 духовних навчальних закладів, 8 монастирів, 1 братства, 7 місій та 1 184 парафій віруючих. Кількість громад УАПЦ у 1992–2000 рр. скоротилася на 475 одиниць у зв'язку зі зміною юрисдикційної підпорядкованості на користь УПЦ-КП громад у західному регіоні, насамперед в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях.

Головні події, пов'язані з відродженням УГКЦ після тривало го перебування у підпіллі за радянських часів, відбулися у 1989–1991 рр. і мали вибуховий характер. З часу легалізації діяльності (листопад 1989 р.) Церква відновила свої структури й навіть перевищила довоєнний рівень. Уже на січень 1992 р. кількість парафій греко-католиків з 138 напівлегальних осередків, що не мали прав юридичної особи, збільшилася до 2 644 повноправних громад. На початок 2009 р. Церква має потужну мережу з 3 732 релігійних організацій (10,8% від загальної кількості в Україні), з належністю до яких ідентифікують себе 14% вірників. Церковний комплекс налічує 3 570 громад, 106 монастирів, 15 духовних навчальних закладів, 27 періодичних видань. Майже 93% греко-католицьких громад знаходяться в Галичині та на Закарпатті, де вони становлять окрему Мукачівську єпархію, що не входить до складу УГКЦ, а підпорядковується безпосередньо Апостольській столиці. Якщо на початок 1992 р. Церква була представлена лише в 13 областях та м. Київ, то на початок 2009 р. її структури діяли в усіх, у тому числі й в нетрадиційних для греко-католицизму (АР Крим — 8, Вінницька область — 16, Дніпропетровська — 7, Донецька — 31, Запорізька — 4, Луганська — 3, Миколаївська — 10, Одеська — 21, Сумська — 4, Харківська — 6, Херсонська — 25, м. Севастополь — 3 та інших) регіонах України. Навіть залишаючись регіональною, УГКЦ демонструє високий рівень самооцінки

своєї ролі у процесах національного і державного відродження України.

Практично завершеного вигляду після надання Львівській архієпископії статусу митрополії набула в Україні керівна вертикаль **Римо-католицької церкви**. З початку 1992 р. Церква збільшила свою мережу на 618 одиниць (на 136,7%) і налічує нині 1 070 релігійних організацій, у тому числі 907 громад, 91 монастир, 40 місій, 3 братства, 8 духовних навчальних закладів та 20 управлінь. За 1992–2008 рр. найвищі темпи розгортання мережі громад РКЦ були відзначені у Житомирській (+72, усього 118 парафій), Хмельницькій (+54, 128) та Вінницькій (+52, 115) областях. На початок 2009 р. переважна частина громад зосереджувалася у Львівській (130), Хмельницькій (128), Житомирській (118), Вінницькій (81) областях — 664 (73,2% їх загальної кількості).

Проникнення римо-католицизму у східні та південні регіони викликає негативну реакцію українських православних церков, які розцінюють таке явище не інакше як прозелітизм, «окатоличення православної України», відкрите посягання на їхніх прихильників та «канонічні території» православ'я⁵.

Мусимо визнати, що активний поступ РКЦ протягом 1990-х рр. став певною мірою несподіванкою. Будуючи свою діяльність, орієнтуючись на духовні запити нинішніх віруючих, пропонуючи своїм вірним сучасні форми прилучення до божественного, будучи відкритою для духовної скарбниці інших релігійно-церковних традицій, РКЦ стала привабливою і корисною не лише для «традиційних» католиків польського чи угорського походження, а й для незалежних від її впливу українців. Як зазначає М.Кирюшко: «Помітно змінився етнічний склад віруючих цієї Церкви. Практично нема вже німецьких католиків. Поляки в багатьох громадах також вже не становлять більшості. У них часто переважають українці, з'явилось чимало росіян, представників інших національностей. Зміни торкнулися також соціального складу віруючих, серед яких стало багато городян, студентів, наукової і мистецької інтелігенції. Все це є свідченням того, що римо-католицизм уже не можна розглядати як щось зовсім чуже українському народові, він також поступово стає релігійним надбанням українців, а не лише конфесією однієї етнічної меншини»⁶.

У контексті згаданого цілком справедливий висновок робить О.Недавня, що в умовах історично поліконфесійної секуляризованої України феномен українців у Римо-католицькій церкві постає

як один з можливих шляхів їхнього духовного становлення і розвитку, реінтеграції українців у природне для них європейське коло народів, вихованих у західноукраїнській культурній традиції⁷.

За станом на 1 січня 2009 р. протестантизм в Україні налічує 10 051 організацію, що становить 30,0% від усієї релігійної мережі, проти 20,9% на січень 1992 р. Найбільш впливовими протестантськими утвореннями залишаються Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (2 713 організацій, 27,0% від загальної кількості у протестантському релігійному комплексі), Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської — п'ятидесятників (1 653, 16,5%), Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня (1 061, 10,6%). Збільшення кількості протестантських осередків на Сході та Півдні України (зокрема у Донецькій, Запорізькій, Одеській областях) урівнюється більш стриманим розвитком у західному регіоні та центрі, що донедавна були основним ареалом поширення конфесії.

Аналіз публікацій, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних з протестантизмом в Україні, засвідчує, що поряд з традиційними уявленнями про «чужість» і «сектантство» сьогодні дедалі активніше артикулюється потужний поступ протестантських церков, навіть «протестантизація» України. Аргументом, як правило, є цифри, що демонструють збільшення кількості громад, появу нових церков і течій, особливо у центральних-східних регіонах та великих містах. Деяко іншої думки дотримується відома дослідниця протестантизму В. Любащенко, яка вважає здобутки протестантів цілком помірними, а пророкування протестантського «буму» в Україні — скоріше спробою залякати пересічного українця перспективою нової релігійної напруги⁸. Її висновок видається цілком слушним, зважаючи на те, що цифри, які засвідчують динамічне зростання кількості протестантських громад, відображають переважно формальний бік церковного життя і не завжди адекватно змальовують реальний стан речей. Адже на фоні помітного представництва громад протестантизму у загальній релігійній мережі країни питома вага протестантів серед українських віруючих за роки незалежності майже не змінилась⁹.

Більше тисячі релігійних організацій репрезентують етноконфесійні утворення. Найбільшу частину з них зареєстровано послідовниками ісламу — 535 організацій. Іудаїзм представлений 295 організаціями, Закарпатська (угорська) реформатська церква — 118, Німецька євангелічно-лютеранська церква — 40,

Вірменська апостольська церква — 27. Функціонують також поодинокі етноконфесійні громади чехів, корейців, шведів, караїмів та кримчаків (в АР Крим), менонітів (в Херсонській та Запорізькій областях). Більшість релігійних організацій національних меншин зосереджена в АР Крим.

Значного поширення набули в Україні **новітні релігійні течії**. Найпоширенішими є організації Новоапостольської церкви (59) з центром у Києві та Церкви Ісуса Христа святих останніх днів (мормони) — 55. Кількість організацій Товариства свідомості Крішні становить 36 утворень. Регіональний розподіл релігійних рухів принципово відрізняється від усталеної конфесійної конфігурації країни, зміщеної на Захід. Так, більшість прихильників альтернативних релігій — мешканці центральних, східних і південних регіонів України. Параметрами розміщення новітніх рухів є: регіони, де інфраструктура та вплив історичних церков порівняно слабкі; регіони, де боротьба з інституційною релігійністю в радянський період спричинила чи не найбільш руйнівні наслідки; урбанізовані регіони та регіони, які є об'єктом найбільшого впливу закордонних місій.

Говорячи загалом про новітні релігії та їх поширення на території України, слід зазначити, що умови для їх розповсюдження є надзвичайно сприятливими, що пояснюється дією комплексу соціально-політичних, релігійних, психологічних чинників:

- відсутність у суспільстві чітких ціннісних та ідеологічних орієнтирів;

- загальне зниження легітимності більшості суспільних інститутів, насамперед владних, а також криза традиційних з них — сім'ї та школи;

- недостатній вплив історичних церков, невідповідність їх релігійної практики запитам «нового» віруючого;

- висока активність іноземних місій, засоби агітаційно-пропагандистської роботи з неофітами та фінансові можливості, які значно перевищують можливості традиційних церков;

- міжконфесійні протиріччя, політизованість релігійних організацій, що відштовхує певну частину тих віруючих, хто потребує власне релігійного життя;

- специфіка вітчизняного менталітету, який внаслідок географічного положення України — її межового статусу між Сходом та Заходом, Півднем та Північчю — був відкритий різним впливам; певний світоглядний плюралізм українського народу, терпиме

ставлення до інакомислення, що зазвичай збігається з орієнтацією новітніх релігій.

У конфесійній конфігурації та насиченості релігійними організаціями досить помітними є відмінності між макрорегіонами України, які мають динамічний характер. Так, з початком 1990-х рр. релігійна мережа зростала саме у Західному макрорегіоні, однак з часом частка західноукраїнських релігійних утворень у загальнонаціональній статистиці почала зменшуватись за рахунок розвитку мережі у Центральному та, особливо, в Східному і Південному макрорегіонах (табл. 1). Так, якщо у Західному макрорегіоні питомо вага релігійних громад у загальнонаціональній мережі скоротилася з 59,78% (за станом на 1 січня 1992 р.) до 34,88% (за станом на 1 січня 2009 р.), то у Центральному вона збільшилася, відповідно, з 26,30% до 35,16%, Східному — з 7,67% до 15,39%, Південному — з 6,24% до 14,57%. Подібна тенденція цілком корелюється з динамікою змін мережі релігійних громад за вказаний період: якщо у Західному макрорегіоні кількісне збільшення релігійних утворень відбулося лише у 1,5 рази (+48,30%) — з 7 782 до 11 541 громади, то у Центральному — у 3,4 рази (+239,50%) — з 3 425 до 11 628 громад, у Східному — у 5,1 рази (+409,81%) — з 999 до 5 093 громад, у Південному — у 5,9 рази (+492,98%) — з 813 до 4 821 громади. Серед областей України найбільш насиченою релігійними утвореннями, як і в 1992 р., є Львівська, де на початок 2009 р. функціонувало 2 798 громад (8,46% їх загальної кількості в Україні). У АР Крим — 1 996 (6,03%), Вінницькій області — 1946 (5,88%), Закарпатській — 1 756 (5,30%), Хмельницькій — 1 705 (5,16%), Тернопільській — 1 655 (5,00%), Київській — 1 556 (4,7%), Донецькій — 1 524 (4,61%). Найменш насиченими релігійними громадами залишаються Кіровоградська область — 617 (1,87%), Миколаївська — 695 (2,10%), Сумська — 725 (2,19%), Луганська — 727 (2,19%), Харківська — 791 (2,39%), Херсонська — 853 (2,58%) та м. Київ — 796 (2,41%)¹⁰.

Характеристика параметрів релігійного життя, його регіональних особливостей була б не повною без аналізу стану релігійності населення України. Очевидним фактом є зростаюче суспільне визнання, престиж церкви та релігійних організацій і установ, рівень довіри, який, залежно від регіону, коливається від 40 до 60%, що значно більше, ніж до інших суспільних інститутів.

Таблиця 1

Динаміка мережі релігійних громад у межах макрорегіонів та областей України (1 січня 1992 р. — 1 січня 2009 р.)*

№ п/п	Макрорегіони (область)	01.01.1992 р.		01.01.2009 р.		Збільшення	
		Абсолютна кількість громад	% до загал. к-ті громад в Україні	Абсолютна кількість громад	% до загал. к-ті громад в Україні	Абсолютна кількість громад	%
1	2	3	4	5	6	7	8
I	Західний	7 782	59,78	11 541	34,88	3 759	48,30
1	Львівська	2 206	16,94	2 798	8,46	592	26,84
2	Тернопільська	1 428	10,97	1 655	5,00	227	15,89
3	Закарпатська	1 109	8,52	1 756	5,30	647	58,34
4	Івано-Франківська	1 078	8,28	1 263	3,82	185	17,16
5	Рівненська	734	5,64	1 429	4,32	695	94,69
6	Волинська	628	4,82	1 438	4,35	810	128,98
7	Чернівецька	599	4,61	1 202	3,63	603	100,67
II	Центральний	3 425	26,31	11 628	35,16	8 203	239,50
1	Вінницька	739	5,68	1 946	5,88	1 207	163,33
2	Хмельницька	699	5,37	1 705	5,16	1 006	143,92
3	Житомирська	438	3,36	1 275	3,85	837	191,10
4	Київська	375	2,88	1 556	4,70	1 181	314,93
5	Черкаська	288	2,21	1 195	3,61	907	314,93
6	Чернігівська	279	2,15	869	2,64	590	211,47
7	Сумська	214	1,64	725	2,19	511	228,79
8	Кіровоградська	153	1,18	617	1,87	464	303,27
9	Полтавська	151	1,16	944	2,85	793	525,17
10	м. Київ	89	0,68	796	2,41	707	794,38
III	Східний	999	7,67	5 093	15,39	4 094	409,81
1	Донецька	327	2,50	1 524	4,61	1 197	366,06
2	Дніпропетровська	189	1,45	1 142	3,45	953	504,23
3	Харківська	174	1,34	791	2,39	617	354,60
4	Луганська	166	1,28	727	2,19	561	337,95
5	Запорізька	143	1,10	909	2,75	766	535,66

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
IV	Південний	813	6,24	4 821	14,57	4 008	492,98
1	Одеська	382	2,93	1 168	3,53	786	205,76
2	АР Крим	159	1,22	1 996	6,03	1 837	1155,35
3	Херсонська	139	1,07	853	2,58	714	513,67
4	Миколаївська	133	1,02	695	2,10	562	422,56
5	м. Севастополь	—	—	109	0,33	109	—
	Разом	13 019	100,00	33 083	100,00	20 064	154,11

* Показники таблиці розраховано за джерелами: Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 4648, оп. 7, спр. 640, арк. 4; Звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2009 року». (Форма №1) // Офіційний сайт Релігійно-інформаційної служби України. — www.risu.org.ua

У соціології традиційно виділяють три головні характеристики релігійної свідомості: наявність віри в Бога, конфесійна самоідентифікація та стійка релігійна поведінка. Особливістю України є те, що релігійна самоідентифікація її населення за кількісними показниками є однією з найвищих в Європі. На грудень 2006 р., коли респонденти не мали іншого вибору як відповісти на питання щодо їхньої релігійності «так» чи «ні», рівень віруючих згідно з даними Європейського соціального дослідження становив 74,7% від загальної кількості населення (це сьомий показник серед 29 країн Європи, фахівці з яких брали участь у дослідженні, після Кіпру — 97,2%, Польщі — 92,7%, Румунії — 91,5%, Португалії — 85,8%, Ірландії — 79,4% та Словаччини — 75,4%)¹⁰. Нерелігійними визначили себе у 2002 р. лише 12,7% респондентів, у 2003 р. — 15,4%, у 2004 р. — 16,7%, у 2005 р. — 14,8%, у 2006 р. — 12,6%, у 2007 р. — 11,2%, у 2008 р. — 12,8%¹¹.

У регіональному вимірі релігійна самоідентифікація населення іде по нисхідній з Заходу на Схід, де вона істотно нижча, ніж на Заході країни (табл. 2)¹².

Як бачимо, релігійна самоідентифікація населення України збігається з соціокультурними особливостями регіонального поділу країн, на полюсах якого протистоять цінності індустріальної культури промислового Сходу і традиційної аграрної культури Заходу. Гострота проблеми полягає в тому, що Україна як цілісність

усе ще залишається у пошуку своєї культурної, етнічної та релігійної ідентичності. Очевидною є досить суттєва релігійна диференціація сучасного українського суспільства, що є частиною і його соціокультурної диференціації на етапі формування самого базису певних культурно-цивілізаційних типів.

Таблиця 2
Релігійне самовизначення громадян України за регіонами

Ставлення до релігії	Захід (%)	Центр (%)	Південь (%)	Схід (%)	АР Крим (%)
Віруючі	86,6	56,1	55,5	50,5	60,6
Вагаються між вірою та невір'ям	7,8	24,4	15,0	22,1	22,2
Невіруючі	2,1	10,0	8,5	16,1	15,2
Переконані атеїсти	0,8	2,0	3,0	2,9	1,0
Байдужі до релігії	0,5	3,7	10,5	4,7	0,0

Соціологічні дані Інституту соціології НАН України, отримані на початку 2008 р. й раніше, дають підстави стверджувати, що віросповідна самопрезентація громадян України в останні роки залишається практично незмінною (табл. 3)¹³.

Таблиця 3
Розподіл громадян України за віросповіданням (2008, N = 1800,%)

«До якого віросповідання Ви себе відносите?»					
Ставлення до релігії	2002	2004	2005	2006	2008
Нерелігійний	12,7	16,7	14,8	12,6	12,8
Православ'я	74,9	73,5	72,2	76,3	77,6
Католицизм	1,7	1,2	2,7	1,2	0,8
Греко-католицизм	7,7	5,7	6,7	7,4	6,6
Протестантизм	1,1	0,8	1,1	0,9	0,8
Іслам	0,3	0,5	0,6	0,2	0,3
Гудаїзм	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Інше	1,1	1,4	1,8	1,3	0,8
Не відповіли	0,3	0,1	0,1	0,0	0,2

Наведені результати демонструють, що, як і в попередні роки, у конфесійному просторі України домінують християнські конфесії, а серед них лідируючі позиції займає православ'я (77,6%).

З греко-католицизмом ідентифікували себе 6,6% опитаних, католицизмом — 0,8%, протестантизмом — 0,8%, ісламом — 0,3%, іудаїзмом — 0,1%. Не віднесли себе до жодного з віросповідань 12,8% громадян, вважаючи себе невірними, а 0,2% — вагалися з відповіддю.

До досить цікавих висновків спонукає зіставлення даних моніторингу 2008 р. та результатів дослідження 2009 р., яке містило ряд нових та декілька переформульованих запитань. Так, моніторинг 2009 р. виявив таку картину: 70,7% опитаних вірять у Бога; із зазначеної групи віруючих лише 50,0% вказали, що вони належать до певної релігійної конфесії, тоді як 40,4% не відзначили належності до жодної з них; з тих, хто визначився зі своєю конфесійною ідентичністю, 29,2% вказали, що вони не належать до жодної релігійної громади¹⁴. Отже, емпіричні дослідження релігійної ситуації в Україні переконливо засвідчують, що поряд зі звичною традиційною конфесійною релігійністю, яка існує тисячоліття, виникає і поширюється нетрадиційна, позаконфесійна, синкретична релігійність. Подібні процеси спостерігаються у всьому світі, що, на думку Р.Белла, Д.Ерв'є-Леже, дає підстави говорити про можливу деконструкцію традиційних релігійних систем або посилення нових форм релігійності. Тут маємо прояв давно відміченого в соціології релігії та інших релігієзнавчих дисциплінах релігійного індивідуалізму, внаслідок якого віруючі вважають цілком достатнім реалізовувати свою віру не через належність до релігійних об'єднань, а індивідуально. До того ж, у такому разі слід враховувати й характер православної релігійності (в Україні переважну більшість становлять православні віруючі), яка, на відміну, наприклад, від протестантських чи новітніх релігійних рухів не передбачає обов'язкового перебування у певній релігійній громаді.

Інша ознака релігійної активності особистості пов'язана з її культурною поведінкою, індикатором якої виступає регулярність відвідування богослужінь, участь у здійсненні релігійних обрядів. Відповіді на подібні запитання, отримані у ході дослідження 2009 р., розподілилися відносно рівномірно, а саме: 39,5% опитаних заявили, що така діяльність для них або зовсім, або скоріше не важлива; 35,0% вказали на її більшу чи меншу важливість, тоді як 25,5% не змогли визначитись.

Цікаво, що порівняння цих відповідей з їх розподілом на аналогічне запитання в одному з попередніх опитувань (омнібус 2006 р.)

не демонструє якихось суттєвих зрушень у самооцінках важливості релігійного життя — відповідно, 33,7%, 37,8% та 28,5%¹⁵. Соціологічні дослідження дають можливість виявити наявність та інтенсивність релігійних практик серед населення України. Так, станом на 2009 р. громадян, які відвідують місця сакральних практик (церкви, костьоли, синагоги, мечеті тощо) не рідше одного разу на рік, — 63,9%. Серед них, тих, хто відвідує релігійні храми щоденно, кілька разів на тиждень, один раз на тиждень, — 10,1% (соціологія релігії відносить їх до групи «оцерковлених») і тих, хто відвідує храми один чи кілька разів на місяць, — 13,8% («напівоцерковлені»). Таким чином, респондентів, для яких характерні інтенсивні релігійні практики, налічується 23,9%. Водночас, громадян, які відвідують храми один чи кілька разів на рік, — 40,0%, рідше одного разу на рік — 15,3%. Зовсім не відвідують сакральних споруд — 20,8%¹⁶. Звідси можна припустити, що в самоідентифікації себе як віруючих домінує саме культурно-цивілізаційна ідентичність (індивідуалізована релігійність), а не конфесійна. Адже частка громадян, які відчувають свій історичний і культурний зв'язок з християнством, досить значна (так, Великдень святкують 92,8%, Різдво — 83,3%, Трійцю — 45,4%).

Подібні спостереження і висновки щодо релігійної активності громадян особливо важливі в контексті зіставлення їх з тими індикаторами, які дають можливість прослідкувати регіональну специфіку аналізованого явища. Як вважає А.Юраш, однією з найсуттєвіших складових поняття «релігійна активність» є здатність і бажання громадян утворювати релігійні локальні спільноти найнижчого організаційного рівня (парафії, збори, общини) з метою найповнішого виявлення релігійних переконань. Виведення такого показника він пропонує здійснити методом зіставлення загальної кількості населення відповідної території з кількістю реально діючих в її межах зареєстрованих і незареєстрованих громад усіх конфесій і, таким чином, обрахування кількості осіб, що припадають на 1 релігійну громаду¹⁷.

Визнаючи теоретичну правильність запропонованого методу та використовуючи офіційні дані Державного комітету статистики України щодо чисельності населення, Державного комітету України у справах національностей та релігій щодо кількості релігійних громад в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі за станом на 1 січня 1992 р. та 1 січня 2009 р. нескладно розрахувати загальний та регіональні рівні релігійної активності громадян

України, проаналізувати динаміку цього процесу в рамках відповідного хронологічного періоду (табл. 4). Так, за загальної кількості населення України, яка становила на 1 січня 1992 р. 52 056,6 тис. осіб і 13 019 діючих громад усіх конфесій і деномінацій, на кожну середньостатистичну громаду припадало 3 999 осіб. За станом на 1 січня 2009 р. (кількість населення — 46 115,9 тис. осіб, релігійних громад — 33 083) цей показник зменшився майже в 2,9 раза (1 394 особи на одну громаду), або на 65,14%, що свідчить про інтенсивне зростання релігійної активності громадян за означений період і її доволі високий рівень загалом в Україні.

Таблиця 4

Рівень релігійної активності віруючих у межах макрорегіонів та областей України (1 січня 1992 р. — 1 січня 2009 р.)*

№ п/п	Макрорегіони (область)	За станом на 01.01.1992 р.			За станом на 01.01.2009 р.			Зменшення к-ті осіб на 1 релігійн. громаду	
		Населення України (тис. осіб)	К-ть релігійн. громад	К-ть осіб на 1 релігійн. громаду	Населення України (тис. осіб)	К-ть релігійн. громад	К-ть осіб на 1 релігійн. громаду	Абсол.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	Західний	9 866,3	7 782	1 268	9 359,0	11 541	811	457	36,04
1	Львівська	2 771,3	2 206	1 256	2 551,9	2 798	912	344	27,39
2	Тернопільська	1 177,1	1 428	824	1 092,7	1 655	660	164	19,90
3	Закарпатська	1 271,6	1 109	1 147	1 243,2	1 756	708	439	38,27
4	Івано-Франківська	1 451,5	1 078	1 346	1 380,6	1 263	1 093	253	18,80
5	Рівненська	1 181,6	734	1 610	1 150,8	1 429	805	805	50,00
6	Волинська	1 072,7	628	1 708	1 036,1	1 438	720	988	57,85
7	Чернівецька	940,5	599	1 570	903,7	1 202	752	818	52,10
II	Центральний	16 893,3	3 425	4 932	14 928,1	11 628	1 284	3 648	73,96

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Вінницька	1 908,4	739	2 582	1 658,8	1 946	852	1 730	67,00
2	Хмельницька	1 521,5	699	2 177	1 340,4	1 705	786	1 391	63,90
3	Житомирська	1 503,7	438	3 433	1 293,2	1 275	1 014	2 419	70,46
4	Київська	1 937,6	375	5 167	1 726,7	1 556	1 110	4 057	78,52
5	Черкаська	1 531,8	288	5 319	1 303,1	1 195	1 090	4 229	79,51
6	Чернігівська	1 398,0	279	5 011	1 120,1	869	1 289	3 722	74,28
7	Сумська	1 430,7	214	6 686	1 182,8	725	1 631	5 055	75,61
8	Кіровоградська	1 247,5	153	8 154	1 026,1	617	1 663	6 491	79,61
9	Полтавська	1 762,8	151	11 674	1 510,3	944	1 560	10 114	86,64
10	м. Київ	2 651,3	89	29 790	2 766,6	796	3 476	26 314	88,33
III	Східний	17 445,7	999	17 463	14 797,8	5 093	2 906	14 557	83,36
1	Донецька	5 352,6	327	16 369	4 496,2	1 524	2 950	13 419	81,98
2	Дніпропетровська	3 918,6	189	20 733	3 371,7	1 142	2 952	17 781	85,76
3	Харківська	3 188,6	174	18 325	2 780,5	791	3 515	14 810	80,82
4	Луганська	2 877,4	166	17 334	2 329,4	727	3 204	14 130	81,52
5	Запорізька	2 108,5	143	14 745	1 820,0	909	2 002	12 743	86,42
	Південний	7 851,3	813	9 657	7 031,0	4 821	1 458	8 199	84,90
1	Одеська	2 634,5	382	6 897	2 391,2	1 168	2 047	4 850	70,32
2	АР Крим	2 596,0	159	16 327	1 966,4	1 996	985	15 342	93,97
3	Херсонська	1 270,0	139	9 137	1 098,5	853	1 288	7 849	85,90
4	Миколаївська	1 350,8	133	10 156	1 195,0	695	1 719	8 437	83,07
5	м. Севастополь	–	–	–	379,9	109	3 485	–	–
	Разом	52 056,6	13 019	3 999	46 115,9	33 083	1 394	2 605	65,14

* Показники таблиці розраховано за джерелами: Населення України, 1992 рік. Демографічний щорічник / Міністерство статистики України. — К.: Техніка, 1993. — С. 7; ЦДАВО України. — Ф. 4648, оп.7, спр. 640, арк. 4; Чисельність населення на 1 лютого 2009 року та середня за січень 2009 року // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. —

www.ukrstat.gov.ua/operativ 2009; Звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2009 року». (Форма №1) // Офіційний сайт Релігійно-інформаційної служби України. — www.risu.org.ua

Статистичні дані, розміщені в табл. 4, свідчать про досить стійку тенденцію неухильного зменшення рівня релігійної активності по вісі Захід — Центр — Південь — Схід, яка залишилася незмінною впродовж 1992–2009 рр. (1992 р.: **Західний** макрорегіон — 1 268 осіб на одну релігійну громаду, **Центральний** — 4 932 особи, **Південний** — 9 657 осіб, **Східний** — 17 463 особи; 2009 р. — відповідно, 811, 1 284, 1 458 та 2 906 осіб). Проте очевидним є той факт, що темпи зростання активності віруючих в областях **Південного, Східного та Центрального** макрорегіонів були значно вищими, порівняно з цим показником у межах **Західного** макрорегіону. Якщо за станом на січень 1992 р. кількість осіб, що припадала на одну релігійну громаду у межах **Східного** макрорегіону була більшою, порівняно з відповідним показником у **Західному** макрорегіоні у 13,8 раза, у **Південному** — у 7,6 раза, а в **Центральному** — у 3,9 раза, то на січень 2009 р. таке співвідношення становило, відповідно, — 3,6 раза, 1,8 та 1,6. При цьому, коли у 1992 р. максимальний серед областей України рівень релігійної активності (на Тернопільщині — 824 особи на одну громаду) у 25,2 раза був більший за його мінімальний (у Дніпропетровській області — 20 733 особи), то за станом на січень 2009 р. максимальний показник активності віруючих (Тернопільська область — 660 осіб на одну громаду) перевищував мінімальний (Харківська область — 3 515 осіб) уже у 5,3 раза. Важливо при цьому зазначити, що інтенсивне зростання релігійної активності на **Півдні, Сході та в Центрі** України зумовлювалося, з одного боку, істотним, порівняно з українським **Заходом**, скороченням населення за вказаний період (відповідно, — на 820,3 тис. осіб, 2 647,9 тис. осіб, 1 965,2 тис. осіб та 507,3 тис. осіб), а з іншого — значно вищими темпами розширення мережі релігійних громад (відповідно, — на 4 008, 4 094, 8 203 та 3 759 об'єднань).

Таким чином, зроблений відповідний розрахунок та аналіз отриманих статистичних даних дає можливість здійснити групу-ву класифікацію областей України за рівнем релігійної активності населення.

Найвищою активністю віруючих, як і на початку 1990-х рр., відзначається **група західних областей** (Тернопільська, Закар-

патська, Волинська, Чернівецька, Рівненська, Львівська та Івано-Франківська), де середній рівень активності становить 811 осіб на одну громаду.

Другу групу областей, де середній показник релігійної активності населення (954 особи на одну громаду) суттєво не відрізняється від зони з найвищим рівнем, становлять три подільські (Хмельницька, Вінницька, Житомирська) та дві центральні (Черкаська, Київська) області.

До третьої групи областей, в яких середній рівень активності (1622 особи на одну громаду) вдвічі нижчий, ніж на українському Заході, входять області, що смугою розташовані з півночі на південь (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Кіровоградська, Одеська, Миколаївська, Херсонська).

Наступна група областей, де проживає 32,1% населення України, об'єднує на своїй території лише 15,4% релігійних громад, що свідчить про низький рівень релігійної активності та відповідний йому ступінь поширення парафіяльної інфраструктури. Зону з найнижчим рівнем релігійної активності (2 906 осіб на громаду) формують п'ять найбільш урбанізованих та промислово розвинутих східноукраїнських областей — Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Луганська та Харківська.

Особливою специфікою аналізовані процеси відзначаються в **АР Крим**. Майже дванадцятикратним зростанням в автономії чисельності релігійних об'єднань (з 159 на січень 1992 р. до 1 996 на початок 2009 р.), переважно за рахунок інтенсивного розширення мережі мусульманських утворень, пояснюється один з найвищих серед адміністративно-територіальних одиниць рівнів релігійної активності населення (985 осіб на громаду).

Окремо слід виділити також міста Київ та Севастополь, де рівень релігійної активності громадян є одним з найнижчих (відповідно, 3 476 та 3 485 осіб на громаду).

Безумовно, аналіз релігійної активності населення України не відображає повною мірою складності, багатоплановості й суперечливості процесів, що відбуваються у релігійному середовищі. Проте, за будь-яких застережень, можна дійти висновку, що визначальна роль у формуванні високого загальноукраїнського рівня релігійності (одного з найвищих серед країн Європи) належить регіональному фактору.

Домінантність його впливу зумовлюється дією сукупності історичних, політичних, культурних, конфесійних і міжконфесійних

чинників, які визначають відповідний стан релігійної активності в тому чи іншому регіоні, формуючи тим самим і його загальноукраїнський рівень.

Виходячи з характеру конфесійної структури населення, регіональних етнокультурних традицій, особливостей розвитку, поширення та становлення окремих релігійних напрямів і течій, активності віруючих, територію України можна умовно поділити на ряд релігійно-географічних зон (табл. 5).

Таблиця 5

Релігійно-географічні зони України

Макрорегіони	Регіони	Області
Західний	Галичина	Тернопільська, Івано-Франківська, Львівська
	Закарпаття	Закарпатська
	Волинський і Буковинський	Волинська, Рівненська, Чернівецька
Центральний	Поділля	Хмельницька, Вінницька, Житомирська
	Центрально-Східний	Київська, Черкаська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Кіровоградська
	м. Київ	м. Київ
Східний	Південно-Східний	Харківська, Дніпропетровська, Луганська, Донецька, Запорізька
Південний	Причорноморський	Миколаївська, Одеська, Херсонська
	Крим	АР Крим, м. Севастополь

1. Особливе місце серед них займає **Галичина**, до складу якої входять Тернопільська, Івано-Франківська та Львівська області. Регіон відзначається високою релігійною активністю населення, цілковитим переважанням католицизму, особливо греко-католицизму (2900 громад, або 81,2% об'єднань УГКЦ від їх загальної кількості в Україні). Серед православних церков найбільший вплив мають УАПЦ (797 громад, 67,3% загальнонаціональної церковної мережі) та УПЦ-КП (940 громад, 22,7% від їх загальної кількості).

2. Надзвичайною поліконфесійністю відзначається **Закарпатський регіон**. На область з населенням, що становить лише 2,7%

загальноукраїнського, припадає 5,3% парафій (1 756), з яких — 580 (33,0%) є громадами УПЦ, 394 (22,4%) — УГКЦ, 398 (22,7%) — протестантськими, 113 (6,4%) — Закарпатської реформатської церкви, 92 (5,2%) — римо-католицькими. Крім того, у регіоні діють також громади послідовників інших релігійних вірувань.

3. Волинський і Буковинський регіон включає Волинську, Рівненську та Чернівецьку області і відзначається найвищим рівнем релігійної активності населення. Домінуючим напрямом є православ'я. Конфесійна структура характеризується переважанням парафій УПЦ (40,2% від загальної кількості громад регіону) з одночасно міцними позиціями УПЦ-КП (19,5%) та незначним поширенням греко- й римо-католицизму. Серед протестантських громад (1370, 33,7% релігійної мережі) переважають об'єднання Всеукраїнського союзу церков християн віри євангельської — п'ятидесятників (540), Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів (390), Української уніонної конференції церкви адвентистів сьомого дня (165).

4. Конфесійна структура Подільського регіону (Хмельницька, Вінницька, Житомирська області) характеризується істотним переважанням православних громад УПЦ (48,7%), певним поширенням парафій УПЦ-КП (12,6%), протестантизму (23,2%), стійкими позиціями католицизму латинського обряду (361 громада, 7,3%). Саме в цьому регіоні налічується 39,8% римо-католицьких парафій від їх загальної кількості в Україні.

5. До складу Центрально-Східного регіону входять Київська, Черкаська, Чернігівська, Сумська, Полтавська та Кіровоградська області. Переважаючий вплив у регіоні належить УПЦ (45,7% громад) з доволі значним поширенням громад УПЦ-КП (16,3%). Досить поширеною є тут і мережа протестантських згромаджень (28,5%).

6. Окремий регіон, що відзначається особливим розмаїттям поліконфесійної структури, становить м. Київ. З 796 діючих у місті громад більшість належить православним (335 або 42,1%) та протестантським (276, 34,7%). Діють також парафії УГКЦ, РКЦ, іудейського та мусульманського віросповідань, поодинокі громади язичницької віри та караїмів. У Києві знаходяться 46 релігійних центрів та 19 управлінь, діє 21 монастир, 240 недільних шкіл, виходить друком 47 релігійних періодичних видань.

7. Південно-Східний регіон включає Харківську, Дніпропетровську, Луганську, Донецьку та Запорізьку області й характеризується

ся найнижчим рівнем релігійної активності громадян (на території, де проживає 32,1% населення України, діє лише 15,4% громад загальноукраїнської мережі). Домінуючим впливом у регіоні користуються УПЦ (41,6% громад) та протестантські об'єднання (36,5%). Громади УПЦ-КП становлять 6,5% релігійної мережі. Певного поширення в регіоні набули об'єднання УАПЦ, УГКЦ, РКЦ, іудейського та мусульманського культурів.

8. **Причорноморський регіон** на Півдні України обіймає територію Миколаївської, Одеської та Херсонської областей. Конфесійний склад характеризується переважанням громад УПЦ (41,7%) з певним поширенням парафій УПЦ-КП (11,5%). Надто значна питома вага протестантських об'єднань (30,3%). У регіоні діють також парафії УАПЦ (2,2%), греко- (2,0%) і римо-католицькі (1,5%), мусульманські (1,7%) та іудейські (0,9%) об'єднання.

9. Регіоном з характерними лише для нього особливостями релігійних процесів є **АР Крим** разом з м. **Севастополь**. Мережа релігійних об'єднань, яка за станом на початок 2009 р. більше, ніж в 13 разів перевершила кількісні показники 1992 р., налічує 2 105 громад. З них 1 002 громади (47,6%) об'єднують віруючих мусульман, 552 (26,2%) — представляють УПЦ. Окремі громади утворено віруючими УПЦ-КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ, лютеранами, караїмами, послідовниками іудейського культу. Кримський півострів має виразну етнорелігійну специфіку з її кількома лініями напруги, кожна з яких несе в собі високий конфліктогенний потенціал. Одна з цих ліній стосується мусульмансько-православних відносин і характерних для них протистоянь, зумовлених, з одного боку, прагненням УПЦ зберегти провідне становище в Криму, а з іншого, стремлінням кримськотатарського народу відтворити знищене за радянських часів його соціокультурне середовище. Іншу лінію напруги творять конфлікти всередині мусульманської спільноти, боротьба за вплив на півострові різних, незалежних один від одного центрів ісламу в Україні (насамперед, між Духовним управлінням мусульман України та Духовним управлінням мусульман Криму), а також активізація діяльності міжнародних ісламських політичних радикальних угруповань та їх прагнення поширити свій вплив на мусульманське середовище АР Крим. До зазначених ліній напруги додається ще й та, що її творять у протистоянні і взаємопоборюванні, з одного боку, УПЦ, а з другого, нові на півострові УПЦ-КП (39 громад), УАПЦ (10) та УГКЦ (13), що надає цій напрузі додаткового етнонаціонального й етнополітичного змісту.

Таким чином, інституалізація конфесійного простору в Україні характеризується складністю та динамічністю процесів, які відбивають напруженість сучасного релігійного життя. В країні немає жодної конфесії, що домінувала б в усіх регіонах держави. Україна поділена на зони впливу тієї чи іншої конфесії: в Галичині відчутний домінуючий вплив УГКЦ, в Центральній, Південній та Східній Україні — УПЦ, а в Криму значну частину релігійної інфраструктури становлять мусульмани. В ряді областей релігійні впливи на населення розподілені між кількома конфесіями, що не дає підстав говорити про значне переважання впливу якоїсь церкви.

Як бачимо, релігійна регіоналізація України очевидна. Її прогресуючі темпи не дозволяють сподіватися на активну участь релігійних організацій у процесах національної інтеграції і державотворення. Ситуація ускладнюється і відсутністю навіть у «традиційних» церков єдності та спільного духовного управління. Роздробленість українського православ'я на три частини (УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ) породила значні міжправославні протиріччя, подолання яких не доводиться чекати найближчим часом. Відсутність духовної єдності серед протестантів, іудеїв, мусульман і навіть нечисленних німців-лютеран зумовлює суттєві суперечності між ними, боротьбу за лідерство, монопольний вплив на віруючих, одноосібне представництво як в Україні, так і поза її межами. Процес утворення самостійних духовних управлінь у деяких регіонах України набуває тенденції розмежування громад і об'єднань за національною ознакою, що може призвести до релігійно-етнічних конфліктів.

Дестабілізуючим чинником, що посилює регіоналізацію релігійних процесів, є наявний протекціонізм щодо певних релігійних інститутів. Про його існування як на загальнодержавному, так і релігійному рівнях констатували 68% респондентів. Передусім політичною підтримкою користуються православні церкви (УПЦ і УПЦ-КП) та УГКЦ, насамперед, в регіонах їх домінування. Відзначивши, що місцева влада досить часто сповідує принцип «одержавлення» домінуючої у регіоні церкви, експерти майже одноставно (76%) засудили таку практику¹⁸. При цьому, не враховуючи того, що згідно з Конституцією України церква та релігійні організації в нашій країні відокремлені від держави, вища державна бюрократія відкрито демонструє свої релігійні та конфесійні уподобання. Правляча еліта покладає надії на те, що релігія

(зокрема православ'я) стане фактором національної консолідації і заповнить ідеологічний вакуум. У загальнонаціональній дискусії щодо місця і ролі релігії в Україні інколи звучать навіть пропозиції різних варіантів клерикального націоналізму.

З іншого боку, сучасна ситуація в Україні характеризується активізацією релігійних інституцій, їх прагненням посісти вагоме місце в структурах суспільства. Очевидним фактом є суспільне визнання, престиж церкви та релігійних організацій і установ, рівень довіри до яких, залежно від регіону, коливається від 40 до 70%, що значно більше, ніж до інших суспільних інститутів. Середньостатистичний показник рівня довіри до церкви та духовенства в Україні зріс з 35,6% у 1994 р. до 55,6% у 2008 р.¹⁹. За подібних обставин, в умовах полікультурності та поліконфесійності українського суспільства, складної і неоднозначної церковно-релігійної ситуації, очевидної конфліктогенності релігійного комплексу, що є наслідком розбалансованості його організму та дисгармонії інтересів, релігія здатна каталізувати як процеси соціальної інтеграції, так і дезінтеграції, а перекликаючись з етнічними та політичними протиріччями і конфліктами, надавати їм більшої напруги та емоційної залученості учасників.

Отже, аналіз процесів, що відбуваються у релігійному середовищі країни, дає змогу визначити головні тенденції та окреслити коло проблем, невідкладне вирішення яких забезпечить чіткішу скерованість релігійно-церковних процесів у русло цивілізованого розвитку. Головними тенденціями релігійного життя в Україні на сьогодні є:

а) продовження зростання майже в усіх регіонах України кількості релігійних інституцій, які між тим завершили етап свого екстенсивного розвитку;

б) збільшення питомої ваги населення, інтегрованого в різні форми активної церковної діяльності і таких, що декларують власну релігійність;

в) певне пом'якшення гостроти протиріч між церквами зі збереженням значного конфліктогенного потенціалу релігійного середовища;

г) прогресуючі темпи регіоналізації релігійного життя, які несприяють перетворенню церковних інституцій у вагомий інтегруючий чинник національної консолідації.

Головними проблемами, які ускладнюють не лише релігійну, а й суспільно-політичну ситуацію в Україні, залишаються:

а) міжцерковне протистояння, спричинене як суто релігійними, так й історичними, політичними, етнонаціональними чинниками. Його розв'язання має стати справою релігійних організацій та однією зі стратегічних цілей Української держави;

б) нагальна потреба вдосконалення українського законодавства, яке регулює відносини релігійних інституцій з державою та діяльність церкви в соціальній сфері;

в) розробка поточних та перспективних програм державної політики у сфері державно-церковних відносин, які б враховували регіональні аспекти етноконфесійних процесів, забезпечували їх стабілізацію, реальне втілення в життя принципів поліконфесійності суспільства та відокремленості церкви від держави.

¹ Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). — К., 1999. — С. 160.

² Див.: Рибачук М. Релігійно-національне відродження // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. — К., 1993. — С. 78.

³ Звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2009 року» (Форма №1) // Офіційний сайт Релігійно-інформаційної служби України. — www.risu.org.ua

⁴ Усі наведені тут і нижче дані, коли джерело не вказується, взято зі щорічних статистичних звітів Державного комітету України у справах національностей і релігій при КМ України, офіційна назва і статус якого неодноразово змінювались.

⁵ Див.: Заява Союзу православних братств Української православної церкви // Бюлетень Центру релігійної інформації. — 1996. — №7. — С. 10.

⁶ Кирюшко М. Українські римо-католики і проблема європейського вибору України // Історія релігій в Україні. Праці X Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). Книга I. — Львів, 2000. — С. 210.

⁷ Недавня О. Римо-католицизм у контексті релігійних шукань українців // Вісник Національної Академії наук України. — 2001. — №4. — С. 55.

⁸ Любащенко В. Протестантизм і «підводні камені» статистики // Людина і світ. — 2001. — №2–3. — С. 28, 30.

⁹ Любащенко В. Протестантизм в Україні: чи є перспектива? // Сучасна українська політика. Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2009. — С. 285.

¹⁰ Головаха Євген, Горбачик Андрій. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007 роки. — К.: Інститут соціології НАН України, 2008. — С. 116.

¹¹ Рязанова Л. Релігійне життя України: сучасні тенденції пристосування // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. — К.: Інститут соціології НАН України, 2009. — С. 338.

¹² Матеріали до засідання Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин». — К.: УЦЕПД ім. О.Разумкова, 2003.

¹³ Рязанова Л. Назв. праця. — С. 341.

¹⁴ Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. — К.: Інститут соціології НАН України, 2009. — С. 544.

¹⁵ Паращевін М. Чинник релігії: роль віри в життєвих випробуваннях // Там само. — С. 329, 330.

¹⁶ Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. — К.: Інститут соціології НАН України, 2009. — С. 546.

¹⁷ Юраш А. Рівень релігійної активності в Україні: регіональні особливості і диспропорції // Українські варіанти. — 1997. — №1. — С. 49.

¹⁸ Войналович В. Регіональні аспекти етноконфесійних процесів у сучасній Україні // Наукові записки / Збірник. — К.: ІПіЕНД, 2002. — С. 189.

¹⁹ Вишняк О.І. Соціокультурна динаміка політичних регіонів України. Соціологічний моніторинг: 1994–2006. — К.: Інститут соціології НАНУ, 2006. — С. 97; Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992–2008: Соціологічний моніторинг. — К., 2008. — С. 23.